

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

Навчально-науковий інститут психології

Кафедра психології

Весніна Веста Єлизавета В'ячеславівна

УДК 159.937.5:159.922.8

Кваліфікаційна робота

Вплив арт-терапії на віктимність підлітків

053 «Психологія»

«Екстремальна та кризова психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник   Петрунко   Ольга   Володимирівна,   доктор
психологічних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри психології

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІКТИМНОСТІ ПІДЛІТКІВ	7
1.1. Базові поняття віктимності підлітків	7
1.2. Деталізація типів віктимної поведінки підлітків	13
1.3. Значення стресоподолання в роботі з віктимними підлітками	17
1.4. Значення стресоподолання в роботі з віктимними підлітками	24
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ВІКТИМНІСТЬ ПІДЛІТКІВ	29
2.1. Методологічне обґрунтування констатувального експерименту як методу психологічного дослідження	29
2.2. Дослідження рівня віктимності, самооцінки та психоневрологічного напруження підлітків	41
Висновки до розділу 2	48
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У КОРЕКЦІЇ ВІКТИМНОСТІ ПІДЛІТКІВ	50
3.1. Теоретичне обґрунтування і зміст арт-терапевтичних вправ щодо впливу на віктимність підлітків	50
3.2. Аналіз ефективності впровадження арт-терапевтичних вправ на віктимних підлітків	61
3.3. Методичні рекомендації для психологів щодо впровадження арт-терапевтичних методів для зниження віктимності підлітків	73
Висновки до розділу 3	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	96

РЕФЕРАТ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ «ВПЛИВ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ВІКТИМНІСТЬ ПІДЛІТКІВ»

Актуальність дослідження. Сучасний стан соціуму визначається множиною факторів, що часто негативно впливають на психічне, емоційне та фізичне здоров'я осіб підліткового віку. Серед найактуальніших проблем, які потребують дослідження та уваги, перебуває віктимність підлітків. Віктимність є комплексним поняттям, що включає в себе різні форми тисків, які можуть виникати як у реальному, так і у віртуальному оточенні. Це призводить до емоційних проблем, внаслідок яких в особистості змінюється звична картина світу, зникає довіра до нього (втрата відчуття, що світ безпечний та справедливий), деформується система відносин з оточуючими, зникає довіра до дорослих, втрачається позитивна перспектива на майбутнє. Своєчасна корекція спричинених віктимністю емоційних проблем здатна виправити недоліки психологічного розвитку чи поведінки осіб підліткового віку.

Це дослідження присвячено вивченню віктимності серед підлітків з урахуванням їхнього психологічного, зокрема, емоційного стану. Застосування цього дослідження передбачає не лише аналіз існуючих теоретичних підходів щодо розуміння віктимності, але і розгляд практичних аспектів протидії цьому явищу. Зокрема, окреслюються шляхи зниження та подолання віктимності серед підлітків за допомогою методів арт-терапії.

Ця робота пропонує розглянути віктимність підлітків як складний і багатогранний соціальний феномен, розкриваючи його сутність, вплив та можливі шляхи подолання. Дослідження віктимності серед підлітків має важливе значення для розуміння та вирішення проблем, які виникають на шляху їхнього фізичного та емоційного зростання, а також формування здорової, стійкої особистості в умовах сучасного суспільства.

Для роботи з темою віктимності підлітків нам також потрібно знати й розуміти особливості педагогічної віктимології. Наприклад, ключові поняття і

специфіку соціально-педагогічної віктимології розглядали такі науковці, як: Т. Ф. Алексеєнко («Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання»), О. О. Андроннікова («Віктимна поведінка підлітків: фактори виникнення і профілактика»), М. А. Галагузова («Основи соціальної педагогіки»), Ф. А. Мустаєва («Основи соціальної педагогіки: підручник»), В. І. Полубинський («Віктимологічні аспекти профілактики правопорушень»), Д. В. Рівман («Віктимологія: підручник»), М. В. Шакурова («Методика і технологія роботи соціального педагога»). Актуальні питання профілактики підліткової віктимності відображені у роботах С. А. Белічевої («Основи превентивної психології»), В. І. Загвязинського («Педагогічна майстерність як технологія педагогічної дії»), А. В. Мудрика («Соціальна педагогіка»), Р. В. Овчарової («Методологія психологічного супроводу особистості в педагогічному процесі»), М. А. Одинцової («Психологічні особливості віктимної особистості»), В. В. Терпелюка («Критерії, показники та рівня ризику віктимізації підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл») та інших науковців.

Отже, можна визначити, що вивчення теми віктимності виявляється особливо цікавим та важливим у зв'язку з розвитком технологій та культурних змін. У світлі цього прогресу людям слід бути особливо уважними та розуміти, що може бути для них загрозою. Таким чином, необхідно звернути увагу на глибше дослідження віктимної поведінки для того, щоб уникати створення потенційно небезпечних ситуацій для людей не тільки підліткового віку.

Об'єкт дослідження: віктимна поведінка як психологічний феномен.

Предмет дослідження: вплив арт-терапії на віктимність особи підліткового віку.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити вплив арт-терапевтичних методів на віктимність підлітків.

Завдання дослідження полягає у визначенні впливу арт-терапії на віктимність підлітків, а особливо доцільності її застосування в корекційній роботі з особами підліткового віку. Відповідно до поставленої мети було

виділено наступні завдання:

1. Розкрити сутність поняття «віктимна поведінка» в психологічній літературі та охарактеризувати прояв віктимної поведінки у підлітків.
2. Провести емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення схильності до віктимної поведінки, рівня самооцінки та рівня психоневрологічного напруження у підлітків.
3. Описати вплив арт-терапії на віктимність підлітків.
4. Описати систему занять психолога, спрямовану на профілактику віктимної поведінки у підлітків, визначити її ефективність.

Практичне значення одержаних результатів окреслюється можливістю їх використання безпосередньо в ході практики консультування психолога закладів освіти, а також у навчанні практичних психологів знанням та умінням роботи з особистістю, що переживає віктимізуючу ситуацію. Наданий емпіричний матеріал може стати підґрунтям для розробки психопрофілактичних, психокорекційних програм, а також для розробки програм розвитку особистісних внутрішніх ресурсів.

Для реалізації поставлених завдань було застосовано такі **методи дослідження**:

Теоретичні: аналіз, класифікація, систематизація, порівняння й узагальнення теоретичних та експериментальних даних з проблеми дослідження.

Емпіричні: для розв'язання поставлених завдань щодо визначення рівня віктимності особистості було використано ряд психологічних методик: Методика «Схильність до віктимної поведінки» О. О. Андронікової; PSM-25; опитувальник «Визначення рівня самооцінки» С. В. Ковальов. Вибірка дослідження (n = 20) була такою: дівчата – 60%, хлопці – 40%, вік – від 13 до 15 років.

Емпірична база дослідження. У дослідженні, яке проводилось у березні-квітні 2024 року, взяли участь 20 осіб підліткового віку, котрі навчаються у Центрі позашкільної освіти “Оберіг” Боярської міської ради.

Методи статистично-математичної обробки даних: порівняльний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів:

у перше:

- виявлено вплив арт-терапевтичних занять на зміну рівня віктимності підлітків та експериментально доведено його ефективність;

удосконалено:

- рекомендації роботи психолога з віктимними підлітками та застосування арт-терапевтичних методик для індивідуальної та групової психокорекційної роботи;

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні уявлення щодо шляхів розв'язання проблеми віктимності підлітків, а також про арт-терапевтичні засоби корекції віктимних осіб підліткового віку.

Практичне значення дослідження полягає у визначенні впливу арт-терапевтичних методів психологічної допомоги та розробці циклу психологічних занять, направлених на корекцію віктимності підлітків. Матеріали дослідження можуть бути використані практичними психологами закладів освіти у роботі з підлітками. Теоретичний та практичний матеріал дослідження може стати корисним у розробці та модернізації курсів «Педагогічна психологія», «Вікова психологія», «Віктимологія», «Арт-терапевтичні методи».

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади віктимності підлітків»** проаналізовано що віктимна поведінка людини є комбінацією дій особистості, що підвищують рівень віктимності та ймовірність потрапити в небезпечну ситуацію. Отже, процес дезадаптації та формування віктимності значною мірою залежить від психологічних захисних механізмів батьків або опікунів. Вибір стилю виховання батьків, а також їхніх захисних механізмів, впливає на тривожність, нав'язливість і агресивність підлітка, його захисні механізми і, відповідно, на тип особистості та форми поведінки підлітка у боротьбі з тривогою. Віктимна поведінка - це будь-яка форма поведінки, що

може бути описана як провокативна. Віктимна поведінка може бути активної або пасивної форми, і за обох умов підліток стає більш вразливим щодо негативного оточення та зазнає загрози як розвитку, так і соціалізації. Виявлено, що у більшості досліджень виділяють дві основні форми віктимної поведінки: сприяючу та провокуючу, за яких підлітки або сприяють факторам небезпеки, або провокують їх на різноманітні форми агресії щодо себе. Також окреслено п'ять типів основних форм віктимної поведінки підлітків: агресивний, саморуйнівний, ініціативний, пасивний та некритичний.

З'ясовано, що важливою складовою формування віктимності, особливо у осіб підліткового віку, є вплив стресових факторів. Відтак наголошено на нагальності подолання наслідків стресу у віктимних підлітків у практичному вимірі. Також визначено, що самопізнання відіграє важливу роль у підвищенні самооцінки у підлітків, допомагаючи їм розвивати позитивне ставлення до себе та своєї унікальності.

Стрес є невід'ємною частиною життя підлітків і може виникати з різних причин, таких як навчання, відносини з рідними та друзями, самоідентифікація, переходи у житті та інші події. Заняття спортом або вправами, які вони люблять, можуть допомогти підліткам зняти стрес і покращити настрій. Фізична активність сприяє виділенню ендорфінів, які полегшують стрес і підвищують відчуття щастя. Навчання технік дихальних вправ та методів релаксації може допомогти підліткам заспокоїтися та знизити рівень стресу. Такі практики можуть включати медитацію, йогу, глибоке дихання тощо. Бути у відносинах з рідними, друзями, або підтримуватися психологом або вчителем може допомогти підліткам вирішувати проблеми та подолувати стрес. Можливість відкрито говорити про свої почуття та отримувати підтримку важлива для здоров'я молодшої людини. Навчання ефективним стратегіям управління часом та планування дозволить підліткам краще управляти своїми обов'язками та відпочинком, що може зменшити стрес. Важливо навчити підлітків розпізнавати та висловлювати свої почуття. Вони повинні знати, що це

нормально відчувати стрес і що вони можуть шукати допомогу, коли це необхідно. Важливо дбати про своє фізичне та психічне здоров'я шляхом збалансованого харчування, достатнього сну, відмови від поганих звичок та регулярної активності. Стрес є нормальною реакцією на життєві події, але важливо навчити підлітків ефективним стратегіям подолання стресу та шукати підтримку у важкі моменти.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження впливу арт-терапії на віктимність підлітків»** висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження особливостей віктимності підлітків за окремими показниками, подано аналіз результатів дослідження рівнів віктимності, психоневрологічного напруження та самооцінки, проаналізовано динаміку змін психологічного стану підлітків в наслідок впливу арт-терапевтичних методів.

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

Найбільш домінуючими видами схильності до віктимної поведінки у нашій виборці є реалізована соціальна бажаність відповіді та схильність до агресивної форми поведінки. В цілому було виявлено 30% осіб підліткового віку з високим рівнем схильності до агресивної віктимної поведінки, 60% підлітків з середнім і лише 10% з низьким. Результати свідчать про необхідність індивідуального підходу у роботі з кожним учасником з урахуванням його віктимних характеристик.

За результатами аналізу даних шкали PSM-25 можна зробити наступні висновки: було виявлено, що середній рівень психологічного напруження у групі складає 122,5 бала, що свідчить про загальносередній рівень напруженості. Респонденти з середнім рівнем психічного напруження виявили тенденцію до нервозності та тривоги, що впливає на їхній стан і реакцію на події. Другий етап дослідження, що відбувся після застосування арт-терапевтичних вправ, продемонстрував такі результати: середній рівень психологічного напруження знизився до 103,2 бала, що також свідчить про загально середній рівень напруженості.

За результатами дослідження самооцінки учасників, було встановлено, що середній рівень самооцінки в цій групі є низьким. Це означає, що вони можуть відчувати невпевненість та недооцінювати свої власні здібності та досягнення. Здійснення ризику та виконання завдань може бути для них складним, оскільки вони бояться зазнати невдачі. Бажання досягти ідеалу може призвести до того, що вони ставлять перед собою надмірні вимоги і відчувають розчарування, коли не досягають поставлених цілей. Вони можуть бути критичними до себе і перебільшувати негативні аспекти своєї особистості та дій. Підлітки з низькою самооцінкою можуть відчувати себе відокремленими від інших та не здатними налагоджувати з ними стосунки. Це може призвести до уникнення соціальних взаємодій та відчуття відчуженості від навколишнього середовища. Також вони шукають підтримку та підтвердження від інших, щоб посилити свою віру в себе.

Дослідження особливостей віктимності підлітків виявило достатню стабільність окремих показників віктимності. Більшість респондентів має середній рівень віктимності, самооцінки та психоневрологічного напруження, які конструктивно якісно змінюються в кращий бік протягом застосування арт-терапевтичних вправ; Середній рівень віктимності у підлітків вказує на помірне відчуття стресу чи непокою у певних ситуаціях. Це пов'язано зі стримуванням емоцій або деякими зовнішніми факторами, такими як навчання або соціальний тиск. Щодо психоневрологічного напруження, середній рівень вказує на помірну кількість стресу або напруження, зазвичай пов'язаного з повсякденними життєвими ситуаціями, такими як навчання, міжособистісні конфлікти або родинні питання. Це виявляється у відчуттях тривоги, напруженості, або невпевненості, але не до такої міри, що б вплинути на здатність підлітка функціонувати в повсякденному житті.

У третьому розділі «Практичне застосування арт-терапевтичних методів у корекції віктимності підлітків» обґрунтовано співвідношення окремих показників віктимності, психоневрологічного напруження та самооцінки

підлітків; представлено рекомендації для психолога, який працює з підлітками в арт-терапії.

За результати емпіричного дослідження виявлено, що зниження рівня віктимності, психічного напруження та підвищення рівня самооцінки у досліджуваній групі після проведення арт-терапевтичних занять з психологічного відновлення за запропонованими вправами, побудованих з урахуванням психологічних особливостей віктимності підлітків. Таким чином, можемо констатувати, що зниження рівня віктимності досліджуваних становить 20% від загальної кількості досліджуваних та середній показник зниження рівня віктимності становить 11%. Відтак можна зробити висновок, що 1/5 досліджуваної групи після проведених занять знизилася віктимність. Виявлено, що показник психічного напруження зменшився у 6 осіб, що становить 30% досліджуваної групи. З'ясовано, що позитивна динаміка у підвищенні самооцінки досліджуваних становить 4 особи, що є 20% від загальної кількості досліджуваних та середній показник підвищення самооцінки становить 7,4 бала та відповідно становить 15%.

Це дозволяє зробити висновок про позитивний вплив арт-терапевтичних вправ на віктимність підлітків за умови врахування в практичній реалізації психологічних особливостей віктимності осіб підліткового віку та практичного проведення арт-терапевтичних занять. Отже, арт-терапевтична психокорекція проявів віктимності підлітків має велике значення для їхнього фізичного та психічного благополуччя. Надання за допомогою арт-терапії психологічної підтримки допомагає особам підліткового віку зберегти свою емоційну стабільність, знизити ризик виникнення ряду більш складних психологічних проблем.

Враховуючи наведену в цьому розділі інформацію, можна сформулювати певні рекомендації для психологів, які будуть застосовувати арт-терапевтичні методи у своїй практиці з підлітками, такі як: створення безпечного та підтримуючого середовища є ключовим фактором у роботі з підлітками в арт-терапії, оскільки воно допомагає їм відчувати себе комфортно та вільно

виражати свої емоції, що є важливим елементом їхнього психологічного та емоційного розвитку; дозвіл підліткам вибирати матеріали та техніки для арт-терапії сприяє їхньому самовираженню, впевненості та відчуттю контролю над творчим процесом, що робить цей процес більш ефективним та приємним для них; необмеженість творчості у арт-терапії дозволяє підліткам вільно виражати себе та розвивати свої творчі здібності, що сприяє їхньому психічному та емоційному благополуччю; відкрите спілкування під час арт-терапевтичних сесій допомагає підліткам розвивати свої комунікативні навички, виявляти та розуміти свої почуття та емоції, а також стимулює їхній розвиток і саморозуміння через аналіз власних творів; підтримка позитивного підходу в арт-терапії допомагає підліткам розвивати оптимізм, підвищувати самооцінку та самоповагу, а також стимулює їх до досягнення успіху в творчості та особистісному зростанні; розвиток відчуття глибини у творчості допомагає підліткам краще розуміти себе, свої емоції та внутрішній стан, що сприяє їхньому психологічному та емоційному розвитку; емпатія і толерантність в арт-терапії з підлітками є важливими складовими, що сприяють відкритому та підтримуючому середовищу для виразу їхніх почуттів та самовираження.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – використання арт-терапевтичних методів для зниження рівня віктимності підлітків, що враховує їхні психологічні особливості. Це виявляється в обґрунтуванні теоретичних засад, проведенні порівняльного дослідження, формуванні практичних рекомендацій та застосуванні арт-терапевтичних вправ.

Результати дослідження дали підстави сформулювати висновки, які засвідчують виконання поставлених завдань та досягнення мети дослідження, зокрема:

1. Враховуючи зазначені факти, можна зробити висновок, що віктимна поведінка підлітків є складною комбінацією особистісних дій, які підвищують рівень вразливості та ймовірність потрапити в небезпечні ситуації. Цей процес формування великою мірою залежить від психологічних захисних механізмів батьків чи опікунів.

Вибір стилю виховання батьків та їхніх захисних механізмів впливає на тривожність, нав'язливість і агресивність підлітка, його захисні механізми і, відповідно, на тип особистості та форми поведінки підлітка у боротьбі з тривогою. Віктимна поведінка може приймати активну або пасивну форми, проте у будь-якому випадку підліток стає більш вразливим перед негативним оточенням та зазнає загрози як у розвитку, так і у соціалізації.

Дослідження показують, що існують дві основні форми віктимної поведінки: сприяюча та провокуюча. Підлітки або допомагають факторам небезпеки, або спровоковують їх у різноманітні форми агресії. Крім того, виділяються п'ять типів основних форм віктимної поведінки підлітків: агресивний, саморуйнівний, ініціативний, пасивний та некритичний. Ці висновки допомагають краще зрозуміти природу віктимності серед підлітків та розробляти ефективні стратегії підтримки та допомоги їм у подоланні цього явища.

2. Виявлено, що найбільш поширеними типами віктимної поведінки серед підлітків є схильність до агресивної поведінки та сприяння соціальної бажаності відповіді. Це свідчить про значний рівень агресивності та бажання задовольнити очікування оточуючих.

Перед застосуванням арт-терапевтичних методів, середній рівень психологічного напруження у групі був вище від середнього. Проте після проведення арт-терапії спостерігалось значне зниження цього показника, що свідчить про позитивний вплив цих методів на зменшення напруженості учасників.

Середній рівень самооцінки виявився низьким, що свідчить про поширену невпевненість та самокритичність серед підлітків. Проте після участі у програмі арт-терапії вони стали більш впевненими та об'єктивними у своїх оцінках.

3. Найбільш домінуючими видами схильності до віктимної поведінки у нашій виборці є реалізована соціальна бажаність відповіді та схильність до агресивної форми поведінки. В цілому було виявлено 30% осіб підліткового віку з високим рівнем схильності до агресивної віктимної поведінки, 60% підлітків з середнім і лише 10% з низьким. Результати свідчать про необхідність індивідуального підходу у роботі з кожним учасником з урахуванням його віктимних характеристик.

За результатами аналізу даних шкали PSM-25 можна зробити наступні висновки: було виявлено, що середній рівень психологічного напруження у групі складає 122,5 бала, що свідчить про загальносередній рівень напруженості. Респонденти з середнім рівнем психічного напруження виявили тенденцію до нервозності та тривоги, що впливає на їхній стан і реакцію на події. Другий етап дослідження, що відбувся після застосування арт-терапевтичних вправ, продемонстрував такі результати: середній рівень психологічного напруження знизився до 103,2 бала, що також свідчить про загально середній рівень напруженості.

За результатами дослідження самооінки учасників, було встановлено, що середній рівень самооінки в цій групі є низьким. Це означає, що вони можуть відчувати невпевненість та недооцінювати свої власні здібності та досягнення. Здійснення ризику та виконання завдань може бути для них складним, оскільки вони бояться зазнати невдачі. Бажання досягти ідеалу може призвести до того, що вони ставлять перед собою надмірні вимоги і відчувають розчарування, коли не досягають поставлених цілей. Вони можуть бути критичними до себе і перебільшувати негативні аспекти своєї особистості та дій. Підлітки з низькою самооінкою можуть відчувати себе відокремленими від інших та не здатними налагоджувати з ними стосунки. Це може призвести до уникнення соціальних взаємодій та відчуття відчуженості від навколишнього середовища.

3. Отримані результати показують, що вплив арт-терапії на психологічний стан підлітків є стабільним та позитивним протягом часу, що підкреслює ефективність цього підходу в роботі з віктимними підлітками.

Отримані результати свідчать про значний позитивний вплив арт-терапії на психічний стан та віктимність підлітків. Аналіз показав, що після проведення арт-терапевтичних занять спостерігалось зниження рівня віктимності та психічного напруження, а також підвищення рівня самооінки серед учасників дослідження. Це свідчить про ефективність арт-терапії як інструменту для подолання віктимної поведінки та психологічного напруження серед підлітків.

4. Рекомендації для психологів, які використовують арт-терапію з підлітками, включають створення безпечного та підтримуючого середовища, дозвіл підліткам вибирати матеріали та техніки для творчості, сприяння відкритому спілкуванню та позитивному підходу, а також розвиток емпатії та толерантності. Ці підходи допомагають підліткам відчувати себе комфортно та вільно виражати свої емоції, що сприяє їхньому психічному та емоційному розвитку.

Отже, можна зробити висновок про ефективність арт-терапії як інструменту для подолання віктимної поведінки та психологічного напруження серед підлітків.

Запровадження арт-терапевтичних вправ з метою зниження рівня віктимності осіб підліткового віку з урахуванням психологічних вікових особливостей є нагальним завданням психологічної спільноти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бантишева О. О. Віктимність та соціально-психологічні чинники, які можуть формувати віктимну поведінку. *Інсайт. Зб. наук. пр. студентів, аспірантів та молодих учених. Херсон* : ХДУ, 2014 с. 164-172.
2. Бантишева О. О. Дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту як чинника попередження схильності до віктимної поведінки. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2015. Випуск 28. URL: <http://otp-journal.com.ua/index.php/2227-6246/article/download/158431/157781> (Дата звернення: 03.04.2024)
3. Бантишева О. О. Особливості смисложиттєвих орієнтацій осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. Т. 3, № 3(38). С. 15–27.
4. Бантишева О. О. Рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку схильних до віктимної поведінки. *«Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя, 2016. (26-27 серпня 2016 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя, 2016. – 151 с. – С. 127–130.
5. Бантишева О. О. Роль емоційного інтелекту як чинника віктимності особистості осіб юнацького віку. *«Актуальні проблеми вищої професійної освіти»* Матер. І Міжнар. наук.- практ. конф., 21-22 березня 2013 р. – К.: НАУ, 2013. С. 11-12.
6. Бантишева О. О. Психологічні особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки.-дисерт. ...канд. псих. наук: спец. : 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 293 с.
7. Бантишева О. О. Методика дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць КПНУ

- імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України., 2015. Випуск 28. Кам'янець – Подільський : Аксіома. С.36-54.
8. Біла І. М. Шляхи розвитку позитивного мислення. *Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Навчально-науковий гуманітарний інститут, кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки*. Київ : 2020. С.167-170.
  9. Білоус В. П. Чинники віктимізації неповнолітніх в Україні *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 180.
  10. Бовть О. Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема. *Соціальна психологія*. 2014. № 4 (6). С. 14–22.
  11. Бовть О. Б. Проблеми сучасної психології : *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Кам'янець-Подільський. 2014. Випуск 25. С. 45-59.
  12. Бочелюк В. В. Особливості роботи психологів з попередження віктимної поведінки учнів підліткового віку. *Збірник наукових статей. Психологічні науки*. Київ : 2012. С.34-41.
  13. Бубнова І. С. Проблема віктимної поведінки підлітків і її соціально-педагогічна профілактика. *Психологія в економіці та управлінні*. 2014. №1. С. 89-93.
  14. Вакуліч Т. М. Вивчення віктимності особистості неповнолітніх у психологічній літературі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2015. № 9. С. 46-53.
  15. Вакуліч Т. М. Психологія віктимної поведінки : навч. пос. Київ : *Наук. Світ*. 2009. С. 152.
  16. Вакуліч Т. М. Сутнісна характеристика особистісної віктимності як психологічного феномену *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 24. С.25-31.
  17. Варчук Т. В. Віктимологія: навчальний посібник [для студ. вищ. пед. навч. Закл., К. В. Вишневецький, С. Я. Лебедєв. : Юніті-Дана. 2009. 191 с.

18. Віктимологія та агресологія : навч. пос. / за заг. ред. Н.Ю .Воляннюк, Г.В Ложкіна. Рівне: «Прінт Хауз». 2010. С.256.
19. Гарькавець С. О. «Психологія підліткової віктимності». *Видавництво «Ноулідж»*. монографія МОНУ Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ. 2013. С. 175.
20. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с. URL: http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/posib_viktimologiya-2017_finaln.pdf
21. Горлова А. В. «Шляхи виховання оптимістичного світосприйняття дітей та підлітків». *Матеріали всеукр. наук.-практ. конфер. «Особистісний розвиток дітей та молоді інноваційно-орієнтованному освітньому середовищі»*. Київ. 2016. С.54-72.
22. Дерев'янка С.П. Емоційні особливості рольової віктимності молоді. Проблеми психологічної безпеки сучасної молоді: монографія / за наук. ред. О. Ю. Дроздова. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. С. 48 – 60.
23. Калязіна Т. В. Підготовка практичних психологів у системі освіти до запобігання проявам агресивності у підлітків *Вісник післядипломної освіти*. Київ. 2009. Вип. 11(2). С. 118-126. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2009_11\(2\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2009_11(2)_17)
24. Калязіна Т. В. Підготовка практичних психологів у системі освіти до попередження проявів віктимності в обдарованих підлітків. *Вісник післядипломної освіти. Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. «Психологічні проблеми становлення фахівців в умовах соціальних трансформацій»*. 24 листопада 2009 року в м. Києві. 2009. Вип. 13. С. 132-137.
25. Калязіна Т. В. Підготовка практичних психологів в системі освіти до вирішення проблем інтелектуально обдарованих підлітків. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. Вип. 1(2). С. 166–173. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2010_1\(2\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2010_1(2)_21). (Дата звернення: 07.04.2024).

- 26.Калязіна Т. В. Психологічні чинники попередження віктимної поведінки обдарованих підлітків. *Матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу 210 обдарованої особистості»*. Тернопіль. ІОД. 2010. 204 с. С. 118–128.
- 27.Калязіна Т. В. Психологічні особливості проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків *Вісник післядипломної освіти*. 2012. Вип. 6 (19). С. 273–279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2012_6_34. (Дата звернення 12.04.2024).
- 28.Калязіна Т. В. Бондарчук О. І. Психологічні особливості прояву та профілактики віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту : [зб. наук. пр.]*. Вип. 105. Т. 1 / *Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка*. Чернігів. ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2012. (Психологічні науки). 220 с. С. 18–21.
- 29.Калязіна Т. В. Соціально-психологічна адаптованість як фактор попередження проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків *Наукове електронне видання*. 2018. С. 167-171. URL: https://drive.google.com/file/d/1OB9D_LCPZq_c_zAURm1IBhpUdlF8IVs/view (Дата звернення: 15.04.2024)
- 30.Калязіна Т. В. Психологічні особливості схильності інтелектуально обдарованих підлітків до віктимної поведінки. *Вісник післядипломної освіти*. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2018. Вип. 6. С. 78-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2018_6_9. (Дата звернення: 21.04.2024).
- 31.Калязіна Т. В. Ефективність програми психологічної корекції проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 3(3). С. 73-82. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3\(3\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2018_3(3)_10)
- 32.Киричук О. В. Особистість як фундаментальне поняття для побудови теорії її саморозвитку / О. В Киричук, Л. І Подшивайлова : тези доповідей та матеріали Міжн. наук.–практ. конф. *«Ментальність,*

- духовність, саморозвиток особистості», (Луцьк, 18-23 червня 1994 р.) / ред. О. В. Киричука та ін. Київ ; Луцьк, 1994. Ч. 1. Розд. 3. С. 459–461.*
33. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; упоряд. і авт. комент. В. В. Андрієвська та ін. ; за ред. Л. М. Проколієнко. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
34. Левицька Т. Л. Віктимологічна профілактика дітей у сімейному вихованні *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. № 1. С. 171-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2014_1_28 (Дата звернення: 21.03.2024).
35. Куцин Е. К. Актуальність застосування фольклорної арт-терапії у засобах використання змін психологічного стану дитини. *Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, навчально-науковий гуманітарний інститут, кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки*. Матеріали психологічної конференції. Київ. 2020 р. Аркада. С. 75-77.
36. Ластовина Я. О. Особливості перебігу підліткової кризи в умовах виховання псевдоблагополучної сім'ї. *Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, навчально-науковий гуманітарний інститут, кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки*. Матеріали психологічної конференції. Київ. Аркада. 2020р. С. 64-70.
37. Любшина Ю. А. Розвиток оптимізму у підлітків. *Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, навчально-науковий гуманітарний інститут, кафедра психології, соціальної роботи та педагогіки*. Матеріали психологічної конференції. Київ : Аркада. 2020р. С. 41
38. Максименко Д. Психологічні особливості криз підлітка. Практична психологія. *Центр навчальної літератури*. Київ. 2020 р. 200 с.
39. Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. Кримінологічна віктимологія: навчальний посібник за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

- 40.Марінушкіна О. Є. Організація роботи з обдарованими дітьми в закладах освіти. Г. В. Шубіна. Вид. група «Основа»: «Тріада +». Харків. 2008. 144 с.
- 41.Орбан-Лембрик Л. Е. Юридична психологія : курс лекцій. *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. Івано-Франківськ. 2005. 316 с.
- 42.Петрунько О. В., Паціора Г. Особливості віктимної поведінки молоді. *Журнал Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 2. С. 159-165.
- 43.Рень Л. В. Підліткова віктимність у соціально-педагогічному вимірі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*: 2016. №133. С. 177-180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_44 (Дата звернення: 21.04.2024р.)
- 44.Скнар О. М. Виклики війни: ідентичність та інструменти роботи психолога (Тіло як ресурс). *Простір арт-терапії*. Збірник наукових праць. Вип. 1 (31). 2022 Режим доступу: <http://surl.li/gtiuf>
- 45.Сингаївська І. В., Іванова О. В. Коучинговий підхід як інструмент для встановлення довірливих стосунків між батьками і підлітками. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2023. № 2 (70). С. 166–172.
- 46.Сингаївська І. В., Мелесик С. В. Характерні прояви психосоматичних проблем у підлітковому віці. *Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни : тези доповідей VI Всеукраїнських психологічних читань (Умань, 21 квітня 2023 р.)*. Умань : Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2023. С. 156–159.
- 47.Сингаївська І. В., Федорець С. Б. Підлітковий вік як один із критичних періодів психосексуального розвитку людини. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2022. № 4 (68). С. 107–114.
- 48.Сингаївська І. В., Вальковська М. О. Застосування методів арттерапії для розвитку резильєнтності у дітей під час війни. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні*

- аспекти розвитку* : тези доповідей IV Міжнародної конференції (Київ, 07 грудня 2022 р.). К.: Університет "КРОК", 2022. С. 348–351.
- 49.Скнар О. М. Тілесні практики емоційної саморегуляції як інструмент психологічної самопомоги при стресі. *Простір арт-терапії*. 2020. № 1 (27).
- 50.Ткачук Т. С. Ціннісно-гуманістичний потенціал волонтерства. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2011. № 2. с. 52-55. URL: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/2_2011/13.pdf
- 51.Твердохліб О. В. Дихальні вправи для здоров'я. НТУУ КПІ ММІФ. 2017 с. 1- 9 URL: <http://surl.li/gtixu>
- 52.Путівник для ветеранів і членів їхніх родин у межах системи надання психологічної, медико-психологічної, психіатричної допомоги. Збірник напрацювань і адаптованих матеріалів з досвіду діяльності Гарячої лінії кризової підтримки Українського ветеранського фонду / автори Лашко О. В., Вареня Т. В., Тимофієв В. Г., Кошова І. В., Петрушко Є. М., Орловська Н. М., Циганкова Г. Ю., Тернопольська І. Д., Діденко О. В.. - 2023. – XX с. 38 URL: <https://veteranfund.com.ua/doc/putivnik.pdf>
- 53.Чабан О.С., Хаустова О. “Практична психосоматика: діагностичні шкали”. 3-є видання, виправлене і доповнене. *Видавничий дім Медкнига*. Київ. 2022. 200 с.53.
- 54.Шевченко Л. О. Структурні складові віктимної особистості *Форум права*. 2012. № 4. С. 1058-1063
- 55.Шевченко Л. О. ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВІКТИМНОЇ ОСОБИСТОСТІ *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5 С. 181-185.
- 56.Шепельова М. В. Прояви перцептивно-мисленневих стратегій у художній діяльності студентів : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. К., 2018. С. 106-123. Електронний режим доступу: URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712092/>
Дата звернення: 18.04.2024.

- 57.Шепельова М. В. Методичні матеріали для діагностики та розвитку здатності студентів до художньої діяльності . Стимулювання творчого сприймання інформації : методичні рекомендації / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. К., 2018. С. 47-53. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712862/> (Дата звернення 13.04.2024)
- 58.Divecha D. Teenagers Might Have a Problem With Respect But It's Not the One You Think Developmental Science. November 30, 2017 URL: <http://www.developmentalscience.com/blog/2017/11/29/teenagers-might-have-a-problem-with-respect-but-its-not-the-one-you-think>
- 59.Mendelsohn B. The Origin of the Doctrine of Victimology / B. Mendelsohn. – USA: Excerpta Criminologica, 1963. 239 p.
- 60.Navies P. Victimization of teenagers in educational institutions / Peter Navies, Patrick Francis, William Jupp // Theory, Research and Policy. 2003. №1. P. 41-48.
- 61.Sgarzi I. Victimology: a study of victims and their roles / I. Sgarzi, J. Deviltt. – New jersey: Taylor & Francis, 2003. 198 p.
- 62.Wallace H. Victimology: legal, psychological, and social perspectives /Harvey Wallace, Ciff Roberson. [3-rd Edition]. Boston, 2010. 384 p.
- 63.Wolhuter L., Olley N., Denham D. Victimology: victimisation and victims' rights. / L. Wolhuter, N. Olley, D. Denham. – USA: Taylor & Francis, 2009. 311 p.
- 64.World Health Organization Важливі навички в періоди стресу: Ілюстроване керівництво. Копенгаген. Європейський регіональний офіс BOO3. 2021. с.126 38. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR) American psychiatric association. URL: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm>
- 65.Deng, H. H., Wu, H. Y., Qi, X. L., Jin, C. X., Li, J. M. Stress Reactivity Influences the Relationship between Emotional Labor Strategies and Job Burnouts among Chinese Hospital Nurses. Neural plasticity, 2020 (8837024). URL: <https://doi.org/10.1155/2020/8837024>

66. Malola, P., Desrumaux, P. (2020). Burnout in the hospital public service: Effects of bullying, organizational justice and emotional commitment via social support. *Annales medico-psychologiques*, 178 (8), 2020. 852–858. URL: <https://doi.org/10.1016/j.amp.2019.11.014>
67. Maslach C., Leiter M.P. Early predictors of job burnout and engagement. *Journal of Applied Psychology*. 2008. № 93. P. 498-512. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18457483/>
68. Shapiro E. 4 Elements Exercise. *Journal of EMDR Practice and Research*. 2012. 1(2). P. 113-115.
69. World Health organization. Burn-out an «occupational phenomenon»: International Classification of Diseases. URL: <https://www.who.int/news/item/28-05-2019-burn-out-an-occupational-phenomenon-international-classification-of-diseases>